

ਸਰਪ੍ਰਸਤ : ਸ੍ਰੀ ਪੂਰਨ ਪਿਆਸਾ
1995 ਤੋਂ ਲਗਤਾਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋ ਰਿਹਾ

ਅਕਤੂਬਰ-ਦਸੰਬਰ 2017
50 ਰੁਪਏ

ਸੰਪਾਦਕ

ਜੋਗਿੰਦਰ ਕੈਰੋਂ (M) 82643-06671, 81949-70638, js_kairon@yahoo.co.in

ਡਾ. ਰਵਿੰਦਰ (R) 01871-285053, (M) 98724-82378, ravihosp@yahoo.com

ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਸੰਪਾਦਕ

ਸ. ਨਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ (M) 98883-24402, kgt_nps@yahoo.co.in

ਅਜੋਕੇ ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਗ੍ਰਾਂਟਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਰਜਿਸਟਰਡ ਹੈ।

‘ਅਜੋਕੇ ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ’ ਮੈਗਜ਼ੀਨ 5 ਸਾਲ ਲਈ ਮੰਗਵਾਉਣ ਵਾਸਤੇ 1000/- ਰੁਪਏ ਚੰਦਾ ਭੇਜ ਕੇ ਜਾਂ ਸਾਡੇ ਬੈਂਕ ਅਕਾਊਂਟ ਵਿਚ ਪੈਸੇ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਜਿਸ ਦਾ ਨੰਬਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

Punjab National Bank, A/c No. 6273000100001071, IFS Code : Punb0627300

ਛਾਪਕ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਡਾ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਨੇ ਕੇ.ਜੀ. ਗ੍ਰਾਫਿਕਸ, ਬੁਥ 8, ਯੂਨੀ. ਸਾਪਿੰਗ ਕੰਪਲੈਕਸ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਟਾਈਪਸੈਟਿੰਗ ਕਰਵਾ ਕੇ, ਪ੍ਰਿੰਟਰੀ, 146, ਇੰਡ. ਫੋਕਲ ਪੁਆਇੰਟ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਛਪਵਾਇਆ ਅਤੇ 43, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਨਗਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ।

P/AE 209

ਵਿਅੰਗਕਾਰੀ ਦਾ ਸਿੱਧਾਂਤ : ਲੋਕਧਾਰਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ

ਡਾ. ਗੁਰਵੰਤ ਸਿੰਘ

‘ਵਿਅੰਗ’ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਜਿਸ ? ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ‘Satire’ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪਰਿਆਇਵਾਚੀ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ‘Satire’ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਉਂਤਪਤੀ ਲੈਟਿਨ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ‘Satura’ ਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ। ‘Satura’ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ‘ਮਿਸ਼ਰਨ’। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ‘Satura Lanx’ ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ‘ਫਲਾਂ ਦਾ ਭਾਂਡਾ’। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ‘ਵਿਅੰਗ’ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਵਿਅੰਗ ਤੋਂ ਹੋਈ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ: ‘ਵਿਕਤ’ ਜਾਂ ‘ਵਿਕਲਾਂਗ’। ਭਾਵ ਜੋ ਵਿਕਲਾਂਗਤਾ ? ਉਜਾਗਰ ਕਰੇ ਉਹ ਵਿਅੰਗ ਹੈ। ਵਿਅੰਗ ਸ਼ਬਦ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਸਾਹਿਤ ਕੌਸ਼ ਪਰਿਭਾਸ਼ਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿਚ ਵਿਅੰਗ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

ਵਿਅੰਗ ਜਾਂ ਤਨਜ਼ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦ Satira ਦਾ ਪਰਿਆਇ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਅਜਿਹੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਬੋਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਤੇ ਬੁਰਾਈਆਂ ਦੀ ਕਰੜੀ ਅਤੇ ਗੁੱਝੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤਨਜ਼ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਸੁਧਾਰਾਤਮਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਮੇਰੀਡਫ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ:

ਜਦੋਂ ਕੁਹਾ ? ਕਿਸੇ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਉਪਹਾਸ ਦਿਖਾਈ ਦੇਵੇ ਕਿ ਉਪਹਾਸ ਪਦ ਪ੍ਰਤੀ ਕੁਹਾਈ ਦਯਾ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ Satire ਦੀ ਪਕੜ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹੋ।

ਆਰਥਰ ਪੋਲਾਰਡ ਨੇ ਵਿਅੰਗ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣਾ ਵਿਚਾਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਵਿਅੰਗ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਚੇਤੰਨ ਹੈ ਕਿ ਚੀਜ਼ਾਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।

ਉਪਰੋਕਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ‘ਤੇ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਵਿਅੰਗ ਗੱਦ ਜਾਂ ਪਦ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਅਜਿਹੀ ਰਚਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਚਰਿੱਤਰ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ, ਬੁਰਾਈਆਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਵਿਸੰਗਤੀਆਂ ਨੂੰ ਚੋਭ ਲਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਅੰਗ ਲਈ ਹਾਸਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸ਼ਰਤ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਹਾਸਾ ਅੰਭਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਅੰਗ ਤੇਜ਼ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਹੀ ਵਿਅੰਗ ਕੱਸ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਾਕੀ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸਮਾਜਕ ਸਮਝ ਤੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਅੰਗਕਾਰ ਵਿਅੰਗ ਨੂੰ ਇਕ ਹਥਿਆਰ ਵਜੋਂ ਵਰਤਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਸੁਧਾਰ, ਕਾਮਨ, ਸਮਾਜ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵਿਅੰਗ ਰਾਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਿਅੰਗ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਕੇਵਲ ਸਮਾਜਕ ਬੁਰਾਈਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ ਨਵੀਂ ਦਿਸ਼ਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਅੰਗਕਾਰੀ ਉਦੋਂ ਕਲਾ ਬਣਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਸੁਹਜ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਸੁਨੇਹ ਤੇ ਮੁਰਖਤਾ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਪੁੱਠ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕਲਾ ਨਮੂਨੇ ਸਿਰਜੇ ਗਏ ਹੋਣ।

‘ਵਿਅੰਗ’ ਸ਼ਬਦ ਲਈ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚ ‘ਹਿਜੇ’, ਉਰਦੂ ਵਿਚ ‘ਤਨਜ਼’

ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ‘ਵਿਸਆਮਾ’ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ‘ਨਿੰਦਾ’ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ। ਬਹੁਤੀ ਵਾਰ ਮਜ਼ਾਕ, ਚੰਫ, ਤਨਜ਼, ਹਾਜ਼ਰ-ਜਵਾਬੀ ਆਦਿ ਨੂੰ ਵਿਅੰਗ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸੰਕਲਪ ਵਿਅੰਗ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਵਿਅੰਗ ਨੂੰ ਤਿੱਖੇਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਥਿਆਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਾਰਗਰ ਸਾਬਿਤ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।

‘ਵਿਅੰਗ’ ਸ਼ਬਦ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਿੱਠਣੀਆਂ, ਨਕਲਾਂ, ਕਹਾਣੀਆਂ, ਨਾਟਕਾਂ, ਅਖਾਣਾਂ, ਬੋਲੀਆਂ, ਛੰਦਾਂ, ਬੁਝਾਰਤਾਂ, ਹੋਅਰਾ, ਟੱਪਾ, ਚੁਟਕਲੇ, ਅਤੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਆਦਿ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾਅ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਲੋਕਧਾਰਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਲੋਕ-ਕਹਾਣੀਆਂ, ਲੋਕ-ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਅਧਿਕ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਵਿਅੰਗ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਤਕਰੀਬਨ ਹਰ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਅੰਗ ਕੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਪਾਤਰ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਅਕਸਰ ਵਿਅੰਗ ਦਾ ਹੀ ਸਿਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਵਿਅੰਗ ਸਮਾਜ ‘ਤੇ ਕੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਆਦਮੀ ਹੀ ਅਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਵਿਅੰਗ ਦਾ ਸਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਰਾਸੀ, ਤਰਖਾਣ, ਚੁਲਾਹੇ, ਚਮਿਆਰ, ਨਾਈ, ਘੁਮਿਆਰ, ਜੱਟ, ਬਾਹਮਣ, ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ, ਲੰਡਾ, ਕਾਲਾ, ਮਧਰਾ, ਬੋਟਾ, ਫੜਾ, ਸਿੱਧਾ ਅਤੇ ਕਮਲਾ ਆਦਿ ਪਾਤਰ ਵਿਅੰਗ ਦਾ ਸਿਕਾਰ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿਅੰਗ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਵੀ ਉਡਾਇਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਵੇ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਨਕਲਾਂ ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਲੋਕ-ਨਾਟ ਦਾ ਬਿਹਤਰੀਨ ਨਮੂਨਾ ਹਨ। ਭੰਡ, ਫੂਮ, ਮਰਾਸੀ ਅਤੇ ਨਕਲੀਏ ਆਦਿ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ‘ਤੇ ਨਕਲਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵਿਅਕਤੀ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਾਜ਼ਰ-ਜਵਾਬੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਤੇ ਚੁਸਤੀ ਨਾਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਜੋਕੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਇਹ ਵਿਰਸਾ ਲੋਪ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਅੱਜ ਕਈ ਅਜਿਹੇ ਕਲਾਕਾਰ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਸਾਂਭੀ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਾਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਣ, ਫਿਰ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਕਲਾਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਟੇਜ ਉੱਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਇਸ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਕੌਸ਼ ਵਿਚ ਨਕਲ ਦੇ ਅਰਥ:

ਕਿਸੇ ਵਾਂਗ ਕਰਨ ਦੀ ਕਿਰਿਆ, ਸਾਂਗ ਜਾਂ ਗੀਤ ਹੈ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਨੂੰ ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਵੀ ਨਕਲਾਂ ਹਨ। ਨਕਲਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੋਲ ਵੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਕਲਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਸਰੀਰਕ, ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਮਾਲ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਉਸ ? ਪਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣ ਦਿੰਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਫਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਫਟੇਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਉਸ ? ਕੋਈ ਕਾਟਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਹਿ ਸਕਦਾ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਕ ਨਕਲੀਏ ? ਕਿਹਾ ਕਿ ‘ਜੇ ਤੂੰ